

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Irena Štiková

**Čas a společnost.
Sociální čas v proměnách staletí.**

Bakalářská práce

Praha 2012

Autor práce: **Irena Štiková**

Vedoucí práce: **Profesor PhDr. Miloslav Petrusek, CSc.**

Rok obhajoby: **2012**

Bibliografický záznam

ŠTIKOVÁ, Irena. Praha, 2012. 37 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Katedra sociologie. Vedoucí diplomové práce Profesor PhDr. Miloslav Petrušek, CSc..

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá otázkou času z pohledu sociologie. Konkrétně zkoumá pojem sociální čas a jeho podoby ve středověké a současné západní společnosti. Teoretické a metodologické zakotvení nachází ve dvou subdisciplínách sociologie a to v sociologii času a v historické sociologii. Díky těmto dvěma přístupům může být tematika času a společnosti adekvátně prozkoumána. Zde je konkrétně použito studium, kompilace, komparace a kritická analýza relevantních zdrojů. A to textů historických, sociologických i beletrie, které se nějakým způsobem vztahují k problematice času. Sociální čas ve středověké společnosti je zkoumán z následujících úhlů: vztah k historii, pomíjivost, strukturování aktivit, práce a náboženství. Druhá část práce reflektuje sociální čas v současnosti a to z pohledu trochu atypického. Je zde vytyčen aspekt nesmrtelnosti a myšlenka cílů času současné rychlé doby. Cílem je zamyslet se nad pojmem sociální čas jako takovým a v kontextu středověké a současné společnosti.

Abstract

This bachelor thesis deals with the phenomenon of time from a sociological perspective. More specifically it investigates *the social time* in contemporary and medieval western society. The theoretical and methodological framework is based on the Sociology of Time and on the Historical sociology. These two fields of study provide an adequate basis for research in this thesis. It is used study, compilation and comparative analysis of relevant sources. It means historical, sociological papers and fiction, which deal with the problematic of time.

The social time in medieval society is examined from the following views: attitude to history, transience, structuring activities, labour and religion. The second part reflects social time in contemporary society from a little bit atypical point of view. Aspects of immortality and goals of our contemporary fast period are pointed out. The main vision of these sites it to explore the social time itself and in context of medieval and contemporary society.

Klíčová slova

sociální čas, sociologie času, historická sociologie, čas ve středověku, čas a společnost, vnímání času

Keywords

social time, Sociology of Time, Historical Sociology, time in Middle Ages, time and society, time perception

Rozsah práce: 64 316 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 12. 5. 2012

Irena Štiková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala panu profesorovi PhDr. Miloslavu Petruskovi, CSc. za jeho vzácný čas a cenné rady a jeho kolegům Mgr. M. Kotíkovi a Mgr. M. Paulíčkoví za konstruktivní nápady. Dále nesmím opomenout poděkovat své rodině, neboť mi poskytla zázemí pro nerušené studium.

Institut sociologických studií

Projekt bakalářské práce

1. Předpokládaný název práce

Čas a společnost. Sociální čas v proměnách staletí.

2. Námet práce

Fenomén času se mi vždy jevil jako naprosto fascinující, každý s ním má bezprostřední zkušenost a přesto nikdo nedokáže vyjádřit, co čas znamená. Tuto myšlenku vyjádřil již sv. Augustýn. Ve 20. století se objevuje jako častý motiv v mnoha beletristických dílech a filozofické teorie se jím zabývají již od Aristotela. V sociologii se mi čas jeví jako poněkud opomíjené téma, i když se někteří sociologové problému věnují (Gurvitch, Elias, Sorokin aj.). Sociologům však většinou nejde ani tak o uchopení problematiky času jako takové, spíš jim je pomocná při výstavbě různých teorií (zejména v oblasti tzv. kulturní a sociální dynamiky či historické sociologie). Ráda bych tedy aspoň nepatrným dílem přispěla k připomenutí problematiky času ze sociologického teoretického hlediska v rámci mé bakalářské práce. Druhým ústředním pojmem práce je věčnost. Slovo, které nezná ani česká Wikipedie, a přesto se k němu vztahují lidé všech časů a z celého světa. Jde ovšem o pojem primárně teologický, nicméně jeho relevance v životě je nesporná. U nás Masaryk o problémech „sub specie aeternitatis“ – zorný úhel mu byl úběžníkem sociálním, nejen existenciálním.

Ráda bych se tedy zabývala problematikou pojetí času a věčnosti ze sociologické perspektivy a paralelně zkoumala, jak se lidé v různých dobách a místech s tímto fenoménem vyrovnávají, s nejistotou, která z těchto pojmů plyne, přesněji, která je s nimi asociována. Tedy jak je lidé pojmají a jak se s nimi vypořádávají v různých uměleckých dílech (téma času a věčnosti je ovšem součástí i výtvarné kultury evropské civilizace). Klíčová je otázka, co pro člověka znamená, že je smrtelný a jaký to má vliv na jeho chování

3. Předpokládané metody zpracování a předběžná struktura práce

Práce by měla být teoretická a založena na studiu, kompilaci a komparaci, jakož i kritické analýze relevantních zdrojů a zkoumání textů, především odborné literatury a beletrie, která se nějakým způsobem vztahuje k problematice času a věčnosti.

Práce by měla mít přibližně následující strukturu:

1. Úvod
2. Vymezení pojmu sociální čas
3. Sociologie času a historická sociologie
4. Čas ve středověku
5. Čas v současnosti
6. Závěr

4. Orientační (výchozí) seznam literatury

Augustinus, A. (1992). *Vyznání*. Praha: Kalich

Bauman, Z. (2010). *Umění života*. Praha: Academia

Bauman, Z. *Mortality, Immortality and other life strategies*

Borsheid, P (2007). *Virus času*. Praha: Mladá fronta

Eriksen, T., H. (2009). *Tyranie okamžiku*. Brno: Doplněk

Petříček, M. (1997). *Úvod do současné filosofie*. Praha: Herman a synové

Sokol, J. (2002). *Filozofická antropologie. Člověk jako osoba*. Praha: Portál

Sokol, J. (2004). *Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů*. Praha: Vyšehrad

Sokol, J. (2004). *Čas a rytmus*. Praha: Oikoymenh

Obsah

Úvod	2
1 Teoretické a metodologické zakotvení práce	4
1.1 Historická sociologie	4
1.2 Sociologie času	6
2 Sociální čas	8
2.1 Čas cyklický.....	10
2.2 Čas lineární	12
2.3 Čas horkých a studených společností	12
3 Čas středověku.....	14
3.1 Křesťanský pohled na čas	15
3.2 Vztah k historii.....	17
3.3 Pomíjivost (ve) středověku	20
3.4 Čas ve středověkém klášteře.....	22
3.5 Čas práce.....	24
3.5.1 Čas zemědělský.....	24
3.5.2 Čas řemesla a obchodu.....	25
3.5.3 Hodiny.....	27
4 Čas v pozdně industriální společnosti.....	29
Závěr	33
Summary.....	34
Seznam použité literatury	36

Úvod

Kdybychom si dnes chtěli domluvit schůzku se svým milým / svou milou „až se bude stmívat“, asi bychom si s tímto časovým údajem moc nevěděli rady. Existovaly však doby, kdy minuty a vteřiny prakticky neexistovaly. Dnes je těžké si tento fakt představit, zvláště když k nám odevšad doléhá signalizace přesného času. Čas můžeme vidět či slyšet všude- v tramvajích, v autobusech, v rádiu a televizi, na kostelních a radničních hodinách, v budovách, zastávkách, stanicích. Asi každý zná ten nepříjemný pocit, když ví, že bez vlastních hodinek, dnes již většinou v podobě mobilního telefonu, bude časově dezorientován celý den. Každý z nás se setkává s tou „tyranií okamžiku“, s tím „virem času“, se kterým bojujeme, zahlceni řadou povinností a úkolů, a ještě navíc snahou žít podle vytoužených představ.

Jaká je vlastně podoba času v naší společnosti a jak ho vnímáme? Čas není jen fyzikální veličina. Stejný časový úsek může trvat pro různé lidi různou dobu a mohou mu být připisovány rozdílné vlastnosti. Existovaly doby, kdy čas neexistoval mimo lidi a nebyl lhostejný k jejich životům a činům.[Gurevič, A. J. 1978: 28] Básník z doby Imanuela Kanta nazýval čas darem věčnosti, díky kterému jsme schopni v tomto světě vůbec existovat. [Petříček, M. 1997: 17] Lidé věřili, že mohou čas ovládat, že mohou být věčně mladí, že minulost a přítomnost se opakuje v budoucnosti, že čas je dán přírodou. Těžko odhadnout, kde leží pravda. Jedno je však jisté. „Najde se málo kulturních ukazatelů, které by charakterizovaly podstatu určité dobové kultury stejně výrazně jako chápání času. S ním je spjato a do něho se promítá dobové chápání světa, jednání lidí, jejich vědomí, životní rytmus a vztah k věcem.“ (Gurevič, A. J. 1978: 74)

Málokdo se vám dnes dozná, že je okouzlen životem, že je jeho bytí krásné, a že je vděčný za každý prožitý ranní úsvit. Mnohem více souhlasných odpovědí by následovalo za tvrzením, že jsme pohlceni naší rychlou dobou, že je toho na nás moc a podobně. Nebylo tomu tak vždy. Zároveň dnešní průměrná délka lidského života nebyla v minulosti samozřejmostí, o současné minimální kojenecké úmrtnosti ani

nemluvě. V podmínkách, které přetrvávaly v dobách minulých¹, v neúprosném světle pomíjivosti lidské, by se zdála honba za mnoha dnešními světskými maličkostmi absurdní. Jenže ať se snažíme sebevíce, lék na pomíjivost ještě nalezen nebyl. Jsme si toho ale vědomi? Často plníme život honbou za malichernostmi. Marketingové slogany přece o smrti nemluví ...

Mým cílem je na následujících stránkách zachytit podoby času v západní společnosti, primárně ve středověku, tzn. v období, kdy se začal utvářet současný vztah k času. Práce ovšem není jen kapitolou z historické sociologie, neboť je na čas nahlíženo i v kontextu dnešní doby. Sleduje také, jak je čas znázorněn v literatuře či výtvarném umění středověku a jak se to má s časem dnes. Díky tomuto kontrastu chci *současným lidem* zprostředkovat jistý odstup od všudypřítomného věčného shonu a pohlcení každodenním životem, a také přinést pochopení, že žít život pohlcený časem není jediná ultimativní cesta, která tu byla od počátku věků. Slovy Johna Ruskina: „není žádného bohatství kromě života“. (Mumford, L. 1947: 5)

¹ V této práci je konkrétně popsána doba středověku

1 Teoretické a metodologické zakotvení práce

Tato kapitola slouží k ukotvení pojetí tématu času v této bakalářské práci v rámci dvou sociologických disciplín - v sociologii času a v historické sociologii. Obě dvě disciplíny mají své specifické nahlížení reality a díky historické sociologii můžeme získat obraz daného zkoumaného jevu i v letech dávno minulých.

1.1 Historická sociologie

Historická sociologie je jednou z „hraničních“ disciplín. Spojuje v sobě dvě společenskovední disciplíny, tj. historii a sociologii. Přestože na ni obě vědy nahlízejí s jistou nedůvěrou, [Šubrt J. 2007: 5] „existuje dnes mnoho článků, reflektující význam vztahů historie a sociologie“. (Šubrt J. 2007: 526) Snaha historické sociologie spočívá v úsilí „odhalit, charakterizovat a vysvětlit povahu a směr dlouhodobých sociálních procesů“.² (Šubrt J. 2007: 555) Dále se soustřeďuje na „rozdíly a podobnosti mezi společnostmi v různé historické době“. (Harrington a kol. 2005: 189) Tato disciplína má dva základní rozměry: „historický a srovnávací“. (Harrington a kol. 2006: 190) V této práci je využíván první rozměr, který se snaží zachytit „způsob, jímž se mění sociální struktury a procesy v čase“. (Harrington a kol. 2006: 190) Zde je to konkrétně vnímání času v evropské středověké společnosti, kde byly položeny základy současného vnímání času. Je zkoumáno, jak se pohled na čas v čase změnil.

Historická sociologie netvoří tvrdá fakta a mohou se objevit diskuse o možnostech empirického verifikování či falzifikování historicko-sociologických teorií.

² Jan Horský ve svém článku poznamenává, že dějepis se již dávno nezaměřuje pouze na „politické události v jejich „vnitřní“ a v jejich „vnější“ stránce.“ (Horský, Jan [online]) Ptá se zároveň na „konfigurace praktik či chování (typu demografických jevů či rodinných struktur), na (...) určitý styl myšlení, na (...) odvíjení se nějaké ideje (...). Vedle toho se bádání soustřeďuje kupř. na (...) "základní životní zkušenosti" a "způsoby vnímání" (...) lidí určité doby, tj. na jejich "životní světy" (*Lebenswelte*), na (...) klíčové kulturní kategorie doby atd. (Horský, Jan [online])

Metodologické debaty ukazují, že sice „nelze mluvit o nesporné objektivitě dějepisného poznání/rozumění, lze však uvažovat o jeho *adekvátnosti* (...). Tuto adekvátnost je vždy nutné posuzovat ve vztahu k (a) výchozí otázce, (b) zvoleným metodám, (c) studovaným pramenným stopám a v relaci k (d) výchozí koncepci studované skutečnosti a v ní vytyčeného předmětu studia.“. (Šubrt, J. a kol. 2007: 536) Pokud se tyto body vztáhnou na tuto bakalářskou práci, nabudou následující podoby: (a) výchozí otázka této práce byla uvedena již výše v úvodu, (b) metodou zpracování práce je studium, kompilace, komparace a kritická analýza relevantních zdrojů a to textů historických, sociologických i beletrie, které se nějakým způsobem vztahují k problematice času. (c) Zdroje pochází od renomovaných autorů, namátkou Le Goff, Aron J. Gurevič, Jan Šubrt či Jan Sokol (jsem si vědoma toho, že vycházím především z historických prací, tedy sekundárních zdrojů. Tím sice může dojít ke zkreslení popisovaných skutečností, jsem ale toho názoru, že obecná tendence pojmání času se z historických prací vysledovat dá), (d) výchozí koncepce vychází ze sociologie času, konkrétně z pojmu sociální čas, který bude v následující části práce rozebrán. Jan Horský ve svých *Poznámkách ke vztahu historických věd a sociologie* píše: „obtíže s „empiričností“ verifikace/falzifikace obecných teorií však rozhodně nemohou být důvodem k rezignaci na teoretické myšlení v dějepisectví či záminkou k proklamaci dějepisného nezájmu o sociologii a další sociální vědy“³. (Šubrt, J. a kol. 2007: 536)

A. J. Gurevič ve své knize *Kategorie středověké kultury* upozorňuje na to, že „ve společnosti nikdy neexistuje jediný „monolitní čas“, nýbrž celé spektrum sociálních rytmů, podmíněných zákonitostmi různých procesů a povahou jednotlivých lidských kolektivů“. (Gurevič, A. J. 1978: 113) Tohoto si musíme být vědomi, neznamená to ovšem, že by daná oblast nemohla být zkoumána. A. J. Gurevič dodává: „společnost nemůže existovat, nedosáhne-li v množství sociálních rytmů určitého stupně koordinovanosti. Proto je možno mluvit o sociálním čase společnosti.“. (Gurevič, A. J. 1978: 113)

³ viz podčást kapitoly *Problém „empirické“ prokazatelnosti platnosti teorií historických věd* v kapitole *Poznámky ke vztahu historických věd a sociologie*

1.2 Sociologie času

Můžeme říci, že téma času v sociologii je staré jako sociologie sama. Již Émile Durkheim, jeden z takzvaných otců zakladatelů sociologie, o čase pojednával například ve své knize *Elementární formy náboženského života*. Čas pojímal jako sociální fakt [Sokol, J. 2004: 224], jako jednu ze základních kategorií, kterým společnosti organizují svůj život. I pro Karla Marxe byl čas důležitým faktorem, zvláště pak v jeho teoriích o pracovní síle a kapitalismu. I přes počáteční zájem sociologie jako společenskovědní disciplíny se stává čas v sociologické teorii i výzkumu poněkud skrytým tématem. V pracích sociologů má spíše sekundární postavení a málokdy je ústředním pojmem. [Šubrt, J. 2000: 7] Jen málo studentů se během svých studií sociologie s fenoménem času setká důkladněji a pojem sociologie času pro ně zůstává neznámým. „V soudobé sociologii panuje shoda především v tom, že čas nebyl doposud uspokojivým způsobem prostudován, a že s ním nebylo adekvátně naloženo v rámci sociální teorie.“ (Šubrt, J. 2000: 9-10) Mnoho míst na mapě sociologie času stále zůstává bílých nebo je zkoumáno nedostatečně. Stále platí, že je nastolováno více otázek, než odpovědí. [Šubrt, J. 2000: 7]

„Ještě počátkem sedmdesátých let bylo možné se značnou mírou tvrdit, že problém času není v sociologické teorii dostatečně vnímán.“ (Šubrt, J. 2000: 99) V roce 1974 napsal K. K. Lüscher knihu *Time: A Much Neglected Dimension in Social Theory and Research*. Situace se dočasně změnila v osmdesátých letech, kdy zkoumání času jako sociologického fenoménu zažilo svůj boom. Čas se stal téměř módní záležitostí. Přibýlo výzkumných i teoretických prací, které se časem zabývaly. Konaly se odborné semináře a sympozia. V devadesátých letech však zájem začal opět upadat a populárními se stala jiná témata. [Šubrt, J. 2000: 99-100]

Podle Barbary Adam pro ty, kteří píšou o čase ze sociologického hlediska, slouží jako inspirace následující otázky: Jak čas vstupuje do našich životů? Co pro nás čas znamená? [Adam, B. 1995: vii] Zároveň dodává, že o čase je velmi těžké myslet i hovořit. [Adam, B. 1995: 5] Uchopení tématu času v sociologii není tedy jednoduchým úkolem a lze k němu přistoupit mnoha způsoby. Na počátku osmdesátých let „se Werner Bergmann pokusil charakterizovat šest tematických

oblastí, v nichž je možné se s problémem času v sociologii setkat: 1. časové perspektivy a časové orientace, 2. časový řád a sociální struktura, 3. časové struktury specifických sociálních systémů, 4. evoluce společenského vědomí času, 5. sociální změna a čas, 6. hledisko času v sociologické teorii a metodologii“ (Šubrt, J. 2000: 101) Toto dělení používá ve své práci *The Problem of Time in Sociology*.

Tato bakalářská práce zapadá do Bergmannovy čtvrté tematické oblasti, vypůjčuje si základní otázky B. Adamové a převádí je i do minulého času. Dotýká se i šesté tematické oblasti, když vysvětluje téma sociálního času, jako ústředního pojmu, který se prolíná celou bakalářskou prací. Jestliže je o čase těžké přemýšlet a mluvit, je ještě těžší psát o tom, jak o něm bylo přemýšleno a mluveno v daleké minulosti. Není to ale nemožné právě díky metodologii a poznatkům historické sociologie.

Po ukotvení práce v rámci těchto dvou sociologických disciplín můžeme přejít k výkladu pojmu *sociální čas*.

2 Sociální čas

Aby bylo možné debatu o různých pojetích časů v rámci historie a jednotlivých kultur či společností vůbec začít, je zapotřebí zavést do časového diskursu pojem „sociální čas“. Z objektivního, fyzikálního hlediska je sice vteřina stejně dlouhá v soudobé Praze i v Kapském městě před sto lety. Z hlediska sociálního konceptu času ale může být velmi, velmi odlišná, možná pro určité sociální skupiny dokonce neexistující. Termín „sociální čas“ byl poprvé použit Pitirimem Sorokinem a Robertem K. Mertonem v roce 1937 ve stati „Social Time: A Methodological and Functional analysis, „která se stala jednou z klíčových prací na dané téma v sociologii 20. století“. (Šubrt, J. 2000: 60) Tito dva významní sociologové si byli vědomi toho, co mnoho sociálních vědců té doby přehlíželo. Astronomický koncept času, je-li aplikován v sociální oblasti, má řadu nedostatků. [Šubrt, J. 2000: 60] „Čas v astronomickém konceptu je uniformní, homogenní, čistě kvantitativní a kontinuální. Sociální čas takto charakterizovat nelze. (...) Sociální čas má (...) kvalitativní charakter, neplyne rovnoměrně a není libovolně dělitelný.“ (Šubrt, J. 2000: 60) Jak člověk čas pojímá a jaké jsou jeho představy o tomto fenoménu, je dáno kulturou, k níž náleží, „člověk se nerodí s „pocitem času““ (Gurevič, A. J. 1978: 26), ale sám si postupně buduje svůj přístup k času ve své společnosti své doby, ačkoliv to zdaleka nemusí znamenat, že se s tímto pojetím ztotožňuje. Jak uvádí Lewis Mumford na příkladu moderní doby: „spořádaný dochvilný život,(...) není lidstvu vrozen, i když jsou dnes západní národové tak dokonale řízeni hodinami, že je to pro ně „druhá přirozenost“, a že své podřizování se jim pokládají za přírodní nutnost“. (Mumford, L. 1947: 23) „Prostor a čas (...) jsou umělé výtvořiny a jako řeč pomáhají upravovati a řídit praktickou činnost“ (Mumford, L. 1947: 24) a lidstvo velkou měrou jedná podle tohoto předpokladu. [Mumford, L. 1947: 24] „Společnost tedy na jedné straně čas tvoří, a na druhé se jím řídí.“ (Sokol, J 2004: 224) Slovy G. Balandiera a O. Spenglera: „Společnosti lze definovat jako stroje na zpracovávání lidského času.“ (Sokol, J. 2004: 224)

O sociálním čase hovořil již Émile Durkheim, který se jako první tématem času v sociologii zabíral. Ve stati, kterou napsal společně s M. Mausseem konstatuje: „primitivní formy klasifikace, a to včetně abstraktních úvah o čase a prostoru, mají

sociální původ a jsou závislé na příslušné formě společnosti“ (Šubrt, J. 2000: 29) P. Sorokin s R. K. Mertonem na jeho myšlenku navázali a „polemizují s názorem, který považuje rozdělení času determinované astronomickými jevy. Nezávislost sociálního času na astronomickém dokumentují např. skutečností, že týden není výsledkem dělení měsíčních fází, neboť v rozdílných kulturách mívá různou délku.“ (Šubrt, J. 2000: 61) Tento názor ale nelze plně obhájit. Jak bude patrné v této práci níže. *Pluralita* mnoha sociálních časů společností je v souladu s přírodou a také z ní vychází, a je to právě příroda, co významně určuje denní řád a rytmy společnosti. Je to příroda, která nám říká, že přechod ze zimního na letní čas je nepřirozený. „Jako je život jednotlivce vždy artikulován střídáním dne a noci, opírají se i společenské rytmy o denní a roční koloběh, který zakládá pořádek náboženských slavností a později i kalendář.“ (Sokol, J. 2004: 224)

Cílem následujících stran je proto poukázat na rozmanitost sociálních časů a jejich pojetí. K našemu současnému sociálnímu času, determinovanému západoevropskou úspěchanou kulturou, který je pouhým *momentálním* konstruktem společnosti, vedla dlouhá cesta a ne vždy byl samozřejmý. Tento čas jsme si sami vytvořili a sami jsme jím nuceni se řídit. Toto tvrzení má i optimistickou stranu, pokud si za něco můžeme sami, máme obrovskou a jedinečnou příležitost tuto situaci změnit nebo přinejmenším změnit náhled na ni.

Každá epocha v dějinách má tedy své specifické vnímání času, jímž je odlišena od epoch ostatních. Navíc se tyto „časy“ mohou lišit i v rámci jednotlivých společností a kultur. Středověký zemědělec má úplně jiné představy o čase než středověký kupec, nemluvě o rozdílech vnímání času v například v Indii v téže době. Současný německý sociolog Günter Dux postavil své zkoumání času na srovnávacích výzkumech „chápání času v různých typech společností“ (Šubrt, J. 2000: 44) a analýzy literárních pramenů, týkajících se mytologie, náboženství i filozofie různých kultur. [Šubrt, J. 2000: 44] Jeho teorie „sleduje, jak se v dějinném vývoji pojem času, původně nerozlišitelně spojený s nějakým dějstvím, s jednáním či pohybem, postupně osamostatňuje, odděluje a vyprazdňuje, až nakonec vzniká novověký plánovací čas, prázdný rámeček všeho skutečného“ (Sokol, J. 2004: 226).

K času se tedy určitým způsobem vztahuje každá společnost, ačkoliv jeho uchopení může být velmi odlišné, a pro nás, žijící v západní kultuře obvyklé rozdělení na

minulost, přítomnost a budoucnost, nedostačující. Různá trvání mají v jazycích různých kultur různá uchopení. Milci čaje měří čas „povařením vody“, Mongolové odhadovali čas aktivitami jako „osedlání koně“ (2-4 minuty), „kouření dýmky“ (3-5 minut) či „podojení ovce“ (10 minut). [Rüsen, J. 2007: 19] Tyto aktivity jsou díky pravidelnému opakování v dané společnosti důvěrně známé. Každý člen má proto představu o délce jednotlivé aktivity. Také celý den může být rozdělen a jeho části pojmenovány dle jednotlivých činností či různých charakteristik. Jörn Rüsen toto tvrzení demonstruje na příkladu skupiny Knole z Ugandy. Jejich denní doba nese názvy jako dopoledne či odpoledne ale lidé z Knole rozlišují dobu dojení, dobu nabírání vody apod. [Rüsen, J. 2007: 19]

Nejznámější rozdělení společností z hlediska jejich vývoje je dělení na společnosti tradiční a moderní. Dnes můžeme uvažovat ještě o třetí kategorii a to postmoderní. Stejně tak čas můžeme rozdělit z hlediska jeho povahy ve společnosti na čas cyklický a čas lineární. A můžeme zavést i třetí kategorii, jež bude reflektovat současné změny ve vnímání času.

2.1 Čas cyklický

Slovo cyklus, pocházející z latiny a z řeckého *kyklos*, má v českém jazyce několik významů a obecně se dá přeložit jako kruh. [Čas (filosofie) [online]] Z hlediska času je použitelný význam, dle kterého toto slovo znamená: „pravidelně se opakující řada změn, období, etap“. (Klimeš, L. 1981: 87) Cyklický čas je úzce spjat s přírodou a jejími rytmy. Počátek se stírá s koncem, neboť konec jednoho cyklu je začátkem nového, který může být stejný i rozdílný. Lidé si všimli pravidelností opakování dnů a nocí, jednotlivých ročních období i fází měsíce a přizpůsobili jim svůj život. Cyklické opakování také symbolizuje věčný návrat, jistotu, že s oslavou slunovratu přijde jaro, období mnohem příznivější pro život. Tento čas je tedy časem nebeských těles, která svou pravidelnou rotací určují časy společenství. Tématem archaických společností a času se zabýval Mircea Eliade ve své práci *Mýtus o věčném návratu*. U společností tradičního agrárního typu „nalézáme odpor ke konkrétnímu historickému času spojený s touhou po periodických návratech do mytické doby počátků“. (Šubrt, J. 2000: 34) Teprve Augustinovi Aureliovi se nezdál názor dřívějších myslitelů, že

pohyb těles určuje lidský čas. Ve svém Vyznání píše: „Tvrdí-li někdo, že čas je pohybem těles, nařizuješ, abych mu přisvědčil? Naprosto ne.“ (Augustinus, A. 2006: 405) Cyklické vnímání času je však pro společnosti charakteristické ještě i dlouho po vyslovení těchto myšlenek.

Je dobré si uvědomit, že cyklický čas může zahrnovat daleko delší období, než jsou léta. Mnoho kalendářů starých kultur a náboženství je cyklických. Letos je populární obava z konce cyklického Mayského kalendáře. Cykly dlouhého časového období můžeme najít například i v buddhismu, Tyto cykly v sobě ale nezahrnují pohyb zemských těles. Sanskrtský pojem samsára značí proces neustálého koloběhu znovuzrozdání od času bez počátku, ze kterého je možné se vymanit jen dosažením osvícení. Členem tohoto koloběhu je každá cítící bytost bez ohledu na barvu kůže, velikost bankovního konta či příslušnosti k určité skupině. Dle tohoto hlediska všichni žijeme v cyklu a také žít budeme, pokud s tím sami něco neuděláme. Jestliže je cyklický čas brán u archaických a tradičních společností s jistou dávkou optimismu návratu ve spojení s přírodou, je samsára znakem všeho pomíjivého a s tímto stavem spojeného utrpení. Jiným příkladem mohou být cykly, jež se od sebe liší aktivitou Buddhů, přístupem k jejich učení a ochotou lidí těmto učení naslouchat.

S cyklickým časem se můžeme setkat i v naší současné společnosti, avšak v jiném smyslu. V business slovníku je cyklický čas charakterizován jako: „Doba potřebná k dokončení jednoho cyklu operace, nebo k dokončení funkce nebo úkolu od začátku do konce. Cyklický čas je používán k odlišení celkové délky procesu od okamžiku, kdy proces probíhá.“ (*Cycle time* [online]) Zatímco čas například ve filosofii Friedricha Nietzscheho je cyklický taktéž: „nekonečné opakování vyvozuje (...) z předpokladu konečnosti prostoru a nekonečnosti času co do minulosti i budoucnosti. Pokud je počet možných uspořádání světa konečný, musí v dostatečně dlouhém čase nastat dvě identická uspořádání, což představuje jeden cyklus“ (Mácha, J. [online])

2.2 *Čas lineární*

Postupem doby došlo k narovnání cyklického času a lidé začali čas vnímat lineárně. Tato změna probíhala hlavně v období středověku, kdy bylo upuštěno od cyklického vnímání času a charakteristická byla „analistická koncepce pohybu od stvoření ke konci světa“. (Šubrt, J. 2000: 34) Tato změna souvisí jednak s náboženstvím, ale také se změnou životního stylu.

Počátky snahy vnímat čas lineárně nalézáme již v židovském starozákonním myšlení. [Blažková, M. [online]] Objevuje se zde nová myšlenka, že to nejlepší - velká budoucnost slíbená Hospodinem Izraeli teprve přijde [*Čas (filosofie)* [online]]. Ve středověku souvisí změna uchopení času s přechodem od pohanství ke křesťanství. „Křesťanské chápání času se opírá o tři určující momenty, které představují začátek (stvoření), kulminaci (Kristův příchod a smrt na kříži) a konec (poslední soud). Teprve díky existenci těchto „opěrných bodů“ se historický čas napřimuje, stává se časem vektorovým, lineárním a nenávratným.“ (Šubrt, J 2000:34)

Druhým příčiněním pro přijetí lineárního času byla změna životního stylu. Lidé přestali být tolik závislí na dění v přírodě a postupně se od ní oddělili, zvláště ve vyspělejších společnostech a městech. „Do popředí se dostává osobní čas. Větší váhu dostává to, co se děje v lidském životě. Život individuální je nadřazen životu kolektivnímu, protože se neobnovuje.(...) Archaický člověk nechápe, co je budoucnost, snaží se udržet dosažené. Objev lineárního času spočívá v objevu, že je možné se na něco těšit.“ (Blažková, M. [online])

2.3 *Čas horkých a studených společností*

Ač bývá uchopení času u Lévi-Strausse předmětem kritiky [Šubrt, J. 2000: 71], je na místě se o něm zmínit. Tento antropolog dělí společnosti na „horké“ a „studené“, které se mezi sebou se liší tím, jaký význam připisují své historii. „Studené společnosti mají svůj ideál ve věčném trvání uzavřeného systému.“ (Šubrt, J. 2000: 69) Tyto společnosti se snaží „anulovat účinek eventuálního působení historických faktorů“. (Šubrt, J. 2000: 69) Jejich čas neplyne a nemění se. Horké společnosti jsou

ty, které „sdílejí naši koncepci historického času coby obrovského pořadače, do něhož jsou zanášeny historické události, aby už nikdy nebyly vymazány“. (Šubrt, J. 2000: 69) Zde je vidět, že čas cyklický připadá studeným společnostem a čas lineární společnostem horkým. Je zde patrná paralela s Eliadovým mytickým “vratným“ časem a časem historickým, který dokáže reflektovat historické plynutí a věnuje mu pozornost.⁴

4 Více o horkých a chladných společnostech se lze dočíst v knize Myšlení přírodních národů od Lévi-Strausse

3 Čas středověku

Marc Bloch přišel s tvrzením, že středověk byl k času lhostejný. [Goff, J. 2005: 244] *Přijetím* tohoto tvrzení bychom se však sami stali lhostejnými k jiným časovým pojetím než k těm, na která jsme zvyklí ze současné společnosti. Ačkoliv se ve středověku neseťkáme s kontemporálním pojetím času (který je charakterizován specifickým vztahem k historii, bezobsažným časem, dělením na subjektivní/objektivní čas), nemůžeme říci, že by se specifické vnímání času a specifický vztah k němu ve středověku neobjevil. Středověká společnost nahlížela na čas z úplně jiných úhlů, než z jakých na něj nazíráme dnes my. Lidé chápali, že existuje pomíjivost, věčnost, plynutí, avšak přikládali těmto slovům svůj vlastní soudobý význam. Ve svém vědomí i v praktické činnosti se řídili soudobými základními kategoriemi „obrazu světa“ a na tom, jak je interpretovali, záviselo v mnohém jejich jednání, jednání sociálních skupin a vývoj celých společností. [Gurevič, A. J. 1978: 26] Jejich vlastní středověký obraz světa se promítl do jejich pojetí času.

Ve středověku „čas jako problém, jako určitý pojem existoval (...) jen pro teology a filozofy, valná většina obyvatelstva prožívala čas převážně ve (...) formách přírodního a rodového času, které na sobě zakusily vliv křesťanské koncepce času“. (Gurevič, A. J. 1978: 112) Z této věty vyplývá, že ve středověkém pojetí času bylo dvojí - lineární i cyklické, jelikož z předchozích stránek je patrné, že vznik lineárního času byl připisovaný světu církve a „cyklický čas opakujících se přírodních jevů a sezonních prací, připisovaný zemědělskému prostředí“. (Šubrt, J. 2000: 15) Toto dělení je ale spíše orientačního charakteru. Neznamena to například, že by se někteří středověcí lidé nemohli zamýšlet například nad nenávratností uplyvajícího času, jak uvidíme dále především ve zmínkách o soudobé literatuře a výtvarném umění. Navíc se tyto dva časy v sobě mísily a vzájemně propojovaly.

„Středověký čas bývá charakterizován jako zdlouhavý, pomalý a epický, k jeho dalším charakteristickým rysům patří neurčitost a proměnlivost.“ (Šubrt J. 2000: 15) Čas středověkého obyvatelstva, zvláště zemědělského, je zásadním způsobem určován přírodou. Není kam spěchat, příroda má své rytmy a ty zemědělci nijak neuspíší. Je to „čas lidí, kteří přírodu neovládli, nýbrž se podřídili jejímu rytmu“.

(Gurevič, A. J. 1978: 84) Pro čas středověku je dále charakteristické, že je vždy zatížen nějakým obsahem. „Ve vědomí tehdejších lidí neexistovala představa času bez vlastností, času nezávislého na tom, co se v něm odehrává.“ (Šubrt J. 2000: 12) Dnu, noci, měsícům i ročním obdobím byly připisovány určité charakteristické vlastnosti. „Noc byla dobou nebezpečí a strachu, nadpřirozených jevů a démonů, temných a neznámých sil.“ (Gurevič, A. J. 1978: 84) Po celý středověk byla brána jako symbol zla a hříchu. Protiklad dne a noci odpovídal protikladu života a smrti. [Gurevič, A. J. 1978: 84] „Stejně tak se hodnotila i opozice mezi létem a zimou. Všechny tyto protiklady byly eticky a sakrálně zabarveny.“ (Gurevič, A. J. 1978: 84) Měsíce byly pojmenovány podle zemědělských i jiných činností, které se v nich vykonávaly, proto byl například červen „měsícem úhoru“. Jednotlivé názvy se lišily kraj od kraje, například pro Skandinávce byl tak červen „slunečným měsícem“. [Gurevič A. J. 1978: 74] Některé dny se mohly pokládat pro určité činnosti za příznivé či nepříznivé. S těmito dny zatíženými obsahem se ostatně můžeme setkat i v současnosti. Z různých kalendářů lze vyčíst, které dny jsou příznivé, kdy je dobré stříhat vlasy a kdy je lépe nevycházet ven. Málokomu v pátek 13. dne měsíce z tohoto data alespoň na okamžik nezatrne.

3.1 Křesťanský pohled na čas

Velmi významnou změnu ve vnímání času zapříčinil přechod pohanství ke křesťanství. Archaický čas byl „odsunut do pozadí; vytvořil jakoby „nižší“ vrstvu lidového vědomí. Pohanský kalendář, odrážející přírodní rytmy, byl přizpůsoben potřebám křesťanské liturgie.“ (Gurevič, A. J. 1978: 82) Ani náboženský kalendář ještě neměl za úkol odměřovat čas, ale zajišťovat rytmus ve společnosti. Využíval k tomu takzvaná kritická data. Tato data se odlišovala od ostatních dní v roce svým specifickým významem, jež býval ještě podtržen rituály. Období mezi jednotlivými kritickými daty bylo bráno jako homogenní a nepřetržitá perioda a ačkoliv se délky period mohly lišit, byly brány jako stejně dlouhé. [Šubrt, J. 2000: 31] Kritickým datem mohly být například velikonoce, pohyblivý svátek, podle kterého se vypočítávala data ostatních pohyblivých svátků. [Gurevič, A. J. 1978: 86] „Zájem o

čas a jeho určování se projevil v raném středověku i sestavováním tabulek určujících dobu velikonoce na několik let dopředu.“ (Gurevič, A. J. 1978: 86)

Křesťanský čas byl ve středověku velmi specifický. Lidé žili v dvojím čase a tím byli zapleteni do velkých dějin křesťanského vykoupení. Na jedné straně tu byl světský čas mající začátek i konec, ohraničující trvání lidských dějin, na druhé straně věčnost, božský atribut, vytoužený cíl každého smrtelníka. [Gurevič A. J. 1978: 86] Křesťan toužil „přejít z času vládnoucímu pozemskému údolí do sídla věčného blaženství vyvolených“. (Gurevič, A. J. 1978: 87) Lidský život se tak rozvíjel současně ve dvou časových plánech - v plánu empirických pomíjivých událostí pozemského bytí a v plánu uskutečňování božího předurčení. Člověk byl účastníkem všesvětového historického dramatu, v jehož příběhu se řeší osud světa i osud jeho individuální duše. Ke spasení a vykoupení lidstva mohlo dojít jen jejím prostřednictvím. Toto vědomí dávalo středověkým lidem procítit jejich vnitřní spoluúčast na historii. Pozemský život a celá historie byli brány jako aréna boje mezi dobrem a zlem, které však jsou zakořeněny v člověku samotném. K vítězství dobra v jeho duši, stejně jako v historii, byla nutná svobodná lidská vůle. Člověk má vnitřní svobodu výběru. Pozemský život se svými pomíjivými radostmi a nezdary nemá smysl sám o sobě a nabývá ho jen tehdy, je-li včleněn do posvátné historie spasení lidského rodu. [Gurevič A. J. 1978: 87] I v názorech svatého Augustina se setkáme s tímto pojetím času. Mísí se v nich „pesimismus vyvolaný pozorováním uplývajícího a pomíjejícího pozemského života a optimismus, jehož zárukou je očekávání nebeského blaženství“. (Gurevič, A. J. 1978: 91) Augustin považuje za nutné, aby „každý křesťan řídil své jednání tak, aby byl v každém okamžiku hotov předstoupit před poslední soud. Drama spasení je to hlavní, nač se má soustředit pozornost věřících“. (Gurevič, A. J. 1978: 91) Historie se pod tíhou Augustinových myšlenek⁵ stala „světovou historií prostoupenou jediným smyslem a řízenou transcendentním záměrem“. (Gurevič, A. J. 1978: 91) V této době panoval všeobecný strach z konce světa. Tehdejší dějinná epocha byla brána jako poslední a mnoho středověkých autorů vypočítávalo její trvání. Dle Augustina měly dějiny 6 epoch, které byly přirovnávány k etapám lidského života, poslední, symbolizující stáří, započala příchodem Krista na zem a měla skončit koncem světa. [Gurevič, A. J.

⁵ Velmi významné je Augustinovo dílo *Vyznání*. 11. kniha v tomto díle pojednává o čase. Setkáme se zde se slavnými větami: „Co jest tedy čas? Vím to, když se mne naň nikdo netáže; mám-li to však někomu vysvětlit, nevím“. (Augustinus, A. 2006: 391) Augustinus také jako jeden z prvních přenesl čas do nitra člověka.

1978: 95] „Představa konce světa a blížící se závěrečné katastrofě byla nedílnou složkou myšlení středověkých lidí.“ (Gurevič, A. J. 1978: 98) Z tohoto vyplývá, že ve středověku byl patrný cit pro historii, ačkoliv byl jiný, než jaký je znám ze současné doby.

Být zodpovědný za spasení celého světa, neustále uskutečňovat boží předurčení, být vždy hotov předstoupit před boží soud a žít ve dvojím čase. I takovéto může být vnímání času, stvořeného společností a pro společnost. Blížící se „deadliny“ v práci či při studiu se zdají být oproti tomuto středověkému náhledu o něco méně tíživější. Závisí na nich dobré povolání a studijní úspěchy, celková spokojenost našeho života, ale nikoliv šťastná očekávaná budoucnost všech bytostí. Náš čas je úplný, aniž bychom byli nuceni být součástí velkých světových dějin a záleží jen na nás, čím se naplní, na výběr má člověk nepřeberné možnosti.

3.2 Vztah k historii

Je zřejmé, že středověká společnost měla určitý vztah k historii a historií se zabývala, i když ne ve smyslu, jaký je znám z dnešní doby a lze se setkat i s jistými prvky svědčícími o antihistoričnosti. Vzhledem k tomu, že středověký čas byl převážně časem církevním a kněžským [Šubrt, J. 2000: 15], významná byla především křesťanská historie, kterou psali duchovní. Ve feudální společnosti pak měla význam historie rodu. Středověké lidi velmi zajímaly otázky chronologie - anály, chronografie, zápisy historických událostí. [Gurevič, A. J. 1978: 85] Významným rozdílem oproti dnešku je skutečnost, že „jednotlivá období pozemského panování a data jednotlivých událostí následujících po sobě, se nechápala ani jako jediný, ani jako autentický čas“. (Gurevič, A. J. 1978: 86) Středověcí kronikáři nemohli správně uspořádat čas pro změt' událostí, jež uváděli a také proto, že nebylo možné odlišit vědomosti z druhé ruky od vlastního pozorování, ani skutečnosti od odhadu. [Mumford, L. 1947: 365] „Moderní čtenáře ve všech případech zpravidla překvapí kontrast mezi ctižádostí odkazovat k dějinám světa a ubohým konkrétním obzorem středověkých kronikářů.“ (Goff, J. 2005: 237)

Pravou realností byl obdařen pouze výše zmiňovaný sakrální čas, který není pomíjivý a představuje zvláštní hodnotu. Historikové se tak snažili zahrnout události své doby do dějin spasení a připojovali ke svým dílům i obraz posledního soudu. Tímto dějiny došly ke svému směřování, pozemský život splynul s nadzemským. [Gurevič, A. J. 1978: 98] Díky tomu, že existovala pouze jedna celosvětová historie, „která se nepíše vždy znovu, nýbrž jen se v ní pokračuje“ (Gurevič, A. J. 1978: 101), se historik pokládal za pokračovatele svých předchůdců.

Svět ve středověku ovšem nebyl moc vnímán ve svých proměnách, protože „vše, co je pro lidstvo podstatné, patří současnosti“. (Goff, J. 2005: 245) Minulost se v této době překrývala s přítomností a obě časové roviny se tak stírali. „Ještě na konci 11. století věřili příslušníci křižáckých vojsk, že „jedou ztrestat nikoli potomky Kristových katů, ale katy samotné“.“ (Borscheid, P. 2007: 17) V literárních i výtvarných dílech je patrná jistá anachroničnost. „Minulost se jeví v těchto kategoriích jako přítomnost.“ (Gurevič, A. J. 1978: 101) V gotické malbě byl čas a prostor po sobě jdoucí a beze vztahu, věci bezprostřední i věčné, blízké i daleké byly spleteny dohromady. [Mumford, L. 1947: 365] Toto pojetí času lze nalézt i v renesanční malbě. Jako příklad tohoto pojetí uveďme dílo renesančního florentského malíře Domenica Ghirlandaia, žijícího v 15. století. [Graham-Dixon, A. 2010: 105] Jeho freska *Narození Panny Marie* znázorňuje akt narození Panny Marie, avšak ten je zasazen do soudobé florentské architektury, oblečení postav taktéž odpovídá středověké módě. Panně Marii přišla vzdát hold dokonce Ghirlandaiova současnice, dcera jeho patrona. [Graham-Dixon, A. 2010: 105]

Podobný vztah k času se dá nalézt i v obraze Lorenza Lotta z 1. poloviny 16. století. Jeho dramatické dílo *Zvěstování* zobrazuje Pannu Marii, když k ní přichází archanděl Gabriel, v pozadí pokoje je možné si všimnout přesýpacích hodin. [Graham-Dixon, A. 2010: 125] Od pozdního středověku byly považovány za universální symbol času a to především pro svůj charakteristický tvar a zřetelnou funkci stejnoměrného, hladkého a neslyšného uplývání. [Sokol, J. 2004: 92] Tyto hodiny „jsou (...) zejména velmi srozumitelným symbolem pomíjivosti, atributem smrti“. (Sokol, J. 2004: 91) S přesýpacími hodinami jako symbolem času se ostatně setkáváme denně i v dnešní době, například v počítačích. [Sokol, J. 2004: 92]

Častým tématem středověkých výtvarných děl je vyhlížení posledního soudu, závěrečného aktu „dlouhé, turbulentní historie lidstva“ (Bosing, W. 2005:33). Svými triptychy může zaujmout čtenářovo oko například Hieronymus Bosch. Le Goff uvádí, že jeho dílo, společně s dílem Breughelovým, „je shrnutím středověké mytologie a středověkého folkloru“. (Goff, J. 2005: 239) Svým vlastním a jedinečným způsobem se Bosch vyrovnává s problematikou konce lidského pokolení. Na vídeňském tryptichu *Poslední soud* jsou obavy tohoto věku tak drasticky zprostředkovány, jako nikde jinde. [Bosing, W. 2005:33] Typicky pro středověk tu dále vedle sebe stojí scéna z ráje, z počátku lidské existence, a poslední soud se všemi svými důsledky. Tyto časové momenty existují současně, jsou odděleny pouze prostorově, což není dle středověkého vnímání času ničím výjimečným.

Středověké vnímání času se dá vysledovat i v díle Dante Alighieriho. Vyjadřuje se například k myšlence stárnoucího světa: „Stárnoucí svět se scvrkává, zmenšuje se, jako „rychle se zkracující plášť“, kolem něhož „se točí Čas se svými nůžkami“.“ (Goff, J. 2005: 239) Antický zvon z Badie povyšuje na „symbol, či výraz doby a společnosti a jejích ekonomických, sociálních a mentálních struktur“. (Goff, J. 2005: 65) Velkým zdrojem inspirace je jeho velké dílo *Božská komedie*. Je zde dobře patrný „kontrast mezi časem krátkého pozemského života člověka a věčností a výstup od časovosti k věčnosti,“ (Gurevič, A. J. 1978: 108) jež určují „časoprostorové kontinuum“ jeho komedie. V komedii vyvstává synchronně celá historie lidstva. Čas stojí a je celý obsažen v přítomnosti, to se projevuje například tím, že Dantovo peklo je osídleno jeho florentskými současníky. [Gurevič, A. J. 1978: 108] Tímto „sblížil co nejvíc rozmanité časové vrstvy a ty všechny s věčností“. (Gurevič, A. J. 1978: 108)

3.3 Pomíjivost (ve) středověku

Smrt, smrtelnost a pomíjivost obklopují lidské společnosti od samého počátku a existuje mnoho způsobů, jak tyto věci pojímat. V době raného středověku byl například vztah barbarů k času velmi spjat s kultem předků. „Předek se mohl jakoby znovu narodit v jednom ze svých potomků; v hranicích rodu se předávala jména a spolu s nimi vnitřní vlastnosti jejich nositelů. Minulost se obnovovala personifikována v člověku, v němž se opakoval charakter a činy předka.“ (Gurevič, A. J. 1978: 79) Život a smrt nebyly odděleny, minulost, současnost a budoucnost byly „vedle sebe na stejné úrovni v reálné koexistenci“. (Gurevič, A. J. 1978: 79) Díky těmto předpokladům mohla tato společnost ovládat budoucnost, protože budoucnost nebyla ničím jiným než opakováním minulosti a současnosti. [Gurevič, A. J. 1978: 79] Pojem času znamenal lidský život sám o sobě, a jak je pro středověk typické, byl to čas kvalitativní, spjatý s lidmi, jejich životy a činnostmi. Z dnešního hlediska (pocit pomíjivosti a nenávratnosti času) je toto pojmání času značně „mimočasové“. „Čas nebyl ani tolik chápán, jako spíš bezprostředně prožíván.“ (Gurevič, A. J. 1978: 80) Pomíjivost do značné míry neexistovala, předek, který zemřel, znovu přicházel na svět. Tato jistota je dosti pozoruhodná, ubírá obavy z nenávratnosti i smrti. „Aspekt věčnosti byl zřejmě barbarům cizí.“ (Gurevič, A. J. 1978: 81)

Křesťanství se vypořádá s otázkou pomíjivosti pomocí věčnosti. Jelikož byl křesťanský čas lineárním, mniši očekávali po smrti věčnost v podobě příchodu do ráje. Karmelitáni měli v celách lebku, která symbolizovala smrt, jež byla ale ráje předsíní. [Blaschke, J. 2006: 47] Světlo zas v kláštorech symbolizovalo Krista a jeho vítězství nad smrtí. (*Co dělá cisterciácký řád cisterciáckým* [online]) Samotný Bůh je věčný a stojí mimo čas, to znamená i mimo pomíjivost. Dvě roviny lidského života lze nalézt v díle Tizianově *Láska nebeská a láska pozemská*. Jedna ženská postava drží pohár drahokamů, jež symbolizují pomíjivé štěstí na tomto světě. Druhá ženská postava symbolizuje lásku věčnou, drží lampu, jež je symbolem věčného štěstí v nebi. [Graham-Dixon, A. 2010: 130]

Jiný příklad uchopení lze nalézt v *Románu o růži*. Tato básnická skladba autora Guillaumea de Lorris patří k nejproslulejším literárním dílům 13. století. [Lorris, G.

1977: 7] Je příznačné, že toto dílo starofrancouzské literatury [Lorris, G. 1977: 7] , které pojednává i o času, stáří a pomíjivosti lidské, vyšlo v edici Živá díla minulosti. V tomto i nadále dýchajícím středověkém díle je patrné, že otázka času, „jenž se bez ustání ztrácí, prchá a už se nenavrací“, (Lorris, G. 1977: 34) není tématem jen pro 20. století. Hrdina románu spatřuje ve snu ženské postavy, symbolizující negativní lidské vlastnosti a stavy. Jedna z žen, které popisuje, je Staroba, na níž je všechna pomíjivost člověka velmi dobře znatelná. Její hlava se časem proměnila v bílou, „kde dřív byl sladký půvab krásky, teď byly jenom samé vrásky“. (Lorris, G. 1977: 34) Čas neustále plyne, ačkoliv se to nemusí vždy zdát patrné, „jako by trval v pokoji; ve skutečnosti však nestojí“. (Lorris, G. 1977: 34) Díky tomu, že čas neustále mívá, není možné si představit, co je to přítomnost. „Než představíš si jednu chvíli, tři další už se vytratily.“ (Lorris, G. 1977: 34) Pomíjivost lidského života se týká každého, neunikne před ní král ani císař, člověk stárne pořád, dnem i nocí, i když si to neuvědomuje. [Lorris, G. 1977: 34] Stáří je na obtíž, staroba je popisována jako hloupá a nerudná, i když „bývala moudrá mezi všemi, když ve svém pravém věku byla“. (Lorris, G. 1977: 34)

Toto pojmání lidského života úplně nezapadá do konceptu středověkého chápání času u běžných obyvatel, tak jak je popsán výše. Tento čas není statický, neutkvívá v něm „vznešená a stylizovaná přítomnost, která nezná vníkaní a proměny“, (Gurevič, A. J. 1978: 105) jež se objevuje v jiných středověkých literárních dílech. Není v něm znatelná pomalost doby a tento čas ani není závislý na vnitřním rozpoložení člověka, protože plyne neustále. Uvědomění si pomíjivosti a stárnutí tak pozvolného, ale tak prostoupeného každodenním životem, nám dává možnost zamyslet se nad naším současným stavem a snažit se ho naplnit něčím smysluplným, žít svůj celistvý životní příběh. Tohoto je lehčí docílit v dnešní společnosti, alespoň ve srovnání se společností 13. a 14. století, kdy volný čas prakticky nebyl oddělen od času práce a člověk byl brán jako starý po 45. roku. Příchod renesance a nové pojetí času, díky rozvoji mechanických hodin, umožnily lidem odpoutat čas od organického pořádku: „stalo se pro ně snazším obnoviti ve své obrazotvornosti klasickou minulost nebo prožívati znovu nádheru starověké římské civilizace“. (Mumford, L. 1947: 24) Díky tomuto se začala těšit oblibě čtenáře mnohá antická díla. Hojně čtený byl i rozhovor filozofa Senecy *O krátkosti života*. [Šubrt, J. 2000: 22] Člověk si v této době „výrazněji než dřív uvědomuje, že čas nezůstává stát ani tehdy, jestliže se nic

neděje“ (Šubrt, J. 2000: 22) Seneca se ve svém díle snaží najít odpověď na otázku, jak nejlépe prožít svůj život. Problémem člověka není krátkost jeho života, jak si mnozí stěžují, ale to, že jej krátkým činí špatným užíváním. [Seneca, L. A. 1914: 60]

3.4 Čas ve středověkém klášteře

Proč je prostředí středověkého kláštera z hlediska našeho tématu času a společnosti tak významné? Středověcí mniši jako první přesně strukturovali čas a právě středověký klášter je místem, kde se začal soudobý vztah k času poprvé rozvíjet.

Vzhledem k tomu, že s koncem tisíciletí nenastal poslední soud a později ztroskotaly křížové výpravy, [Sokol, J. 2004: 93] objevil se ve středověku názor, že „očekávaný druhý příchod Kristův nemůže nastat proto, že na něj lidé nejsou vnitřně připraveni“. (Sokol, J. 2004: 94) Tento pohled vedl k prohloubení náboženského života, neb příchod Krista na zem se nedá „přivodit ani uspíšit žádnou vnější činností“. (Sokol, J. 2004: 94) Středověký klášter byl místem, „kde stále někdo bdí a v molitbě a liturgii očekává příchod Kristův. Ať tedy k němu dojde kdykoli, aspoň některé nezastihne spící, jak předtím důrazně varují evangelia.“ (Sokol, J. 2004: 94) Myšlenka, že „konec světa je nedaleko a že už dorazil na hranice všehomíra“, (Eco, U. 2006: 28) byla všudypřítomná.

V kláštorech vládl pevný a přesně strukturovaný řád. Řehole měla přísná pravidla a vyžadovala akurátní dodržování. Jorge Blaschke ve své knize *Záhadný středověk* dokonce přirovnává režim v klášteře k trénování „mariňáků“, kteří jsou také „buzeni časně zrána a musejí stát v pozoru dříve než seržant“. (Blaschke, J. 2006: 122) Režim mnichů v klášteře byl závislý na střídání dne a noci. Doba slunečního svitu určovala celé dění v klášteře. Ačkoliv měl již středověký den 12 hodin⁶, nemůžeme tyto hodiny chápat ve smyslu hodin dnešních čítajících 60 minut. Délka „hodiny“ „v zimě a v létě byla jiná, podle toho, jak bylo dlouho světlo“. (*Co dělá cisterciácký řád cisterciáckým* [online]) Středověké dělení dne totiž „vycházelo z toho, že den má stejně jako noc dvanáct hodin“, (*Co dělá cisterciácký řád cisterciáckým* [online]) které se „počítají od rozbřesku do setmění“. (*Co dělá cisterciácký řád cisterciáckým*

⁶ V bibli se dělení dne na hodiny vyskytuje (...) v Novém Zákoně: „Což nemá den 12 hodin?“ (J 11,9)“ (Sokol, J. 2004:89)

[online]) Tento časový úsek se pak rozdělil na „dvanáct stejných dílů“. (*Co dělá cisterciácký řád cisterciáckým* [online])

Denní řád podléhal jasným pravidlům. Mniši se řídili „hodinkami“, tj. „pravidelnou společnou modlitbou ve dne i v noci“. (Sokol, J. 2004: 94) Kniha hodinek obsahuje pravidelně opakované modlitby pro různé denní doby, svátky a podobně. Tato kniha je také nejrozšířenějším středověkým rukopisem. Modlitby měly týdenní řád, zároveň každá odpovídala určité denní době. [*Hodinky (modlitby)* [online]] Struktura Ecova románu *Jméno růže* odpovídá tomuto řazení. Setkáme se zde s názvy jednotlivých hodinek (modliteb), které „vycházejí z toho, na kolikátou hodinu od rozednění připadají“. (*Co dělá cisterciácký řád cisterciáckým* [online])⁷

V románu Umberta Eca se můžeme dočíst, že čas v klášteře se dal jednak určovat pomocí kohouta, tvora to proradného, který v románovém opatství při východu slunce nekokrhá, jednak odříkáváním žalmů. Čas určený ke spánku se odměřoval jejich rytmickým přeříkáváním a počítáním. Jakmile vypršela doba vyhrazená ke spánku, dal mnich ostatním znamení. [Eco, U. 2006: 86] V době děje tohoto románu (14. století) se však dal čas v klášterech odměřovat již i jiným způsobem. Pro určování času společných modliteb v noci a za špatného počasí patrně sloužily přesýpací hodiny, jejichž jedno přesypání odpovídalo půl hodině. Od 14. století se navíc tyto hodiny staly atributem pomíjivosti a smrti [Sokol, J. 2004: 92], jak již bylo zmíněno výše. Později začaly být používány mechanické hodiny, ty budou více zmíněny níže.

⁷ Jak uvádí Jan Sokol ve své knize *Čas a rytmus*, některé z názvů modliteb, či samotné slovo „hodinky“ se přenesly do různých jazyků. Například z nony pochází anglické slovo noon. „České slovo „hodinky“ znamenalo původně tyto pravidelné pobožnosti.“ (Sokol, J. 2004: 94)

3.5 Čas práce

3.5.1 Čas zemědělský

Již výše v textu se objevila zmínka, že čas práce nebyl pro středověkého člověka oddělen od volného času, že samostatný volný čas, jak jej známe dnes, ve středověké společnosti prakticky neexistoval. Jak uvádí Peter Borscheid: „dosud neexistuje ostrá hranice mezi „prací“ a „životem““. (Borscheid, P. 2007: 17) Toto tvrzení platí především pro život na vesnici, kde žila v téhle době většina obyvatel. Lidé vykonávali mnoho rozmanitých činností, během jejich střídání vznikaly chvílky na navazování sociálních kontaktů. Soubor vykovávání mnoha dílčích činností a špatná organizace však vedly ke zpomalování tohoto pracovního procesu. [Borscheid, P. 2007: 17] Závaš ve svých písních popisuje svůj život takto: „od rána k ráno skloněn býti k práci a o vše své se rváti s osudem“. (*Písně Závašovi/Život* [online]) V jedné staré písni si mládenec stěžuje, že celý týden musí šlapat za pluhem (Černíková, J. 1991: 9) a v pohádce *Čert ve mlýně* se krajanek diví, proč mlynář nemele také v noci. [Černíková, J. 1991: 9] Ve venkovském kontextu však byla noční práce „jistým druhem městské hereze, jež se obvykle trestá zákazem a pokutou“. ⁸ (Goff, J. 2005: 66) Čas na vesnici měl ovšem více specifik. Byl to čas naprosto podřízený přírodě, kdy vteřiny a minuty nehrály žádnou roli a nepoužívali se. „Úhelnými kameny tohoto vnímání času jsou selské práce související s jednotlivými dny v týdnu či ročními obdobími, východ, západ slunce, fáze měsíce a církevní svátky.“ (Borscheid, P. 2007: 14) Je dáno přírodou, kdy se má pracovat a kdy odpočívat. „Začátek práce neoznamují hodinky, nýbrž svítání. Nikoli údery zvonů, ale kuropění.“ (Borscheid, P. 2007: 14) Toto vnímání času je patrné i z pranostik. Slovo pranostika pochází z řeckého prognostika, jež znamená „znamení budoucích jevů“. (Černíková, I. 1991: 5) Pranostiky vyjadřují zkušenosti, jichž lidé nabyli dlouhým stykem s přírodou. Ročních dob či času práce spojeného s časem přírody se týkají i staré lidové písně a básně. [Černíková, I. 1991: 5] Podobu zemědělského kalendáře, již z doby starověku, zachytil Hésiodos ve své básni *Práce a dni*. [Sokol, J. 2004: 38]

⁸ Více o délce pracovní doby na vesnici i ve městě ve středověku se lze dočíst v knize Za jiný středověk francouzského historika Jacquese Le Goffa

Roli v denním rytmu obyvatel hraje i náboženství, přesně v tom smyslu, jak o něm bylo psáno výše v části 3.1 Křesťanský pohled na čas. Křesťanské svátky dotvářejí kalendář a spolu s přírodními zákonitostmi vnášejí do lidského života rytmus. „Náboženství propůjčuje přírodním dějům určité vyšší posvěcení a zároveň nabízí člověku své vlastní pojetí životního rytmu.“ (Borscheid, P. 2007: 15) Cyklický čas obyvatel, vázaný na přírodní rytmus, je nábožensky modifikován. [Borscheid, P. 2007: 15] „Liturgický rok je v souladu s přirozeným rytmem zemědělských prací“. (Goff, J. 2005: 251) Je to dáno tím, že „většina velkých křesťanských svátků vystřídala pohanské slavnosti“. (Goff, J. 2005: 251) Le Goff toto ilustruje na příkladu Hodu božího vánočního, který „nastoupil na místo sluneční slavnosti v době slunovratu“. (Goff, J. 2005: 251)

Středověká vesnice je tím místem, kde si lidé dávají schůzky za setmění či svítání. Bližší časový údaj by se určoval jen velmi těžko, existují časová období, nikoliv okamžiky. [Borscheid, P. 2007: 14] Ani sama příroda není přesná a délka dne i noci se neustále mění a jen těžko ji lze uspěchat. [Borscheid, P. 2007: 27] Tento čas není časem událostí, „a tak se obejde bez datování, či spíše jeho data lehce kolísají v rytmu přírody“. (Goff, J. 2005: 247) V touhách sedláka chybí touha po zrychlení, po rychlém životním tempu, není důvod, neovládá přírodu, ale je jí ovládán, nač tedy rychlost, když takt udávají slunce a měsíc. [Borscheid, P. 2007: 27] „Proč rychleji orat nebo rychleji stříhat ovce, když ušetřený čas stejně nepovede k vyšším výnosům ani se nedá využít k nějaké rozumné činnosti?“ (Borscheid, P. 2007: 27)

3.5.2 Čas řemesla a obchodu

Těžko se obhajují inovace v době, kdy slovo „modernitas“ je považováno až za hanlivé, a vše nové a neposvěcené časem vzbuzuje podezření. [Gurevič, A. J. 1978: 97] „Pozdně středověké a raně novověké chápání času, tedy přitakání přírodě a nevyhnutelnosti, se odráží v „hospodářském tradicionalismu“. (...) Od řemeslníka se očekává kvalita, nikoli rychlost.“ (Borscheid, P. 2007: 19) Jeho pracovní tempo se podobalo tempu na vesnici. „Pomalost je symbolem stálosti, pevnosti a neotřesitelnosti. Jestliže sedlák či řemeslník lpí na postupech zděděných po předcích, může si být jist, že dosáhne společenského uznání.“ (Borscheid, P. 2007: 19)

Řemeslník stále vykonával mnoho rozmanitých činností a sám si řídil svůj čas, synchronizace a efektivnost zatím nebyla nutná. Kupci chodili po městech pomalu a rozvážně, neboť pilný člověk chodí pouze pomalu. [Borscheid, P. 2007: 19] V cechovní listině města Thorn je psáno: „Žádný řemeslník nesmí ani vymýšlet ani provozovat cokoli nového, nýbrž naopak musí z občanské a bratrské lásky následovat svého bližního a své řemeslo provozovat tak, aby mu nezpůsobil škodu.“ (Borscheid, P. 2007: 19) Pro společnost bylo nejpříjemnější usadit se na jednom místě, [Borscheid, P. 2007: 19] nestěhovat se a ke svému řemeslu využívat znalosti svých předků. „Usedlost a klid znamenají jistotu, bezpečnost a rozum.“ (Borscheid, P. 2007: 20) Oproti soudobým hodnotám je tento přístup zcela opačný. Usedlost v pracovním procesu a nedostatek inovací dnes končí většinou poklesem zisku a uvolněním pracovní pozice, nikoliv však ve středověku. Tehdy řemeslník tvořil umělecké dílo, ve kterém zanechával kus sebe sama. Na umělecké dílo se nespěchá, musí uzrát a přednost před kvantitou má jednoznačně kvalita a zkušenosti předávající se po generaci. V dnešním slova smyslu se pojmy řemeslník a umělec značně rozešly. [Gurevič, A. J. 1978: 160] Tedy pokud nepovažujeme za umění složit si doma sériovou knihovnu z Ikea.

Stejně hodnoty jako pro středověkého řemeslníka platily i pro obchodníky. Cestování bylo zdlouhavé a nebezpečné a brány měst přes noc zavřené. Rychlé překonávání vzdáleností nestálo ve veřejném zájmu, neboť neschůdný terén zároveň chránil. Obchodník cestováním sice přišel k penězům, nikoliv však k váženosti. [Borscheid, P. 2007: 21]

Drobná ruční výroba se však stala ve společenském vývoji překážkou. [Gurevič, A. J. 1978: 161] Monopolistické cechovní restrikce měly za následek, že města v některých odvětvích podléhala čilejším soupeřům „působících v ekonomikách, které koncem 14. století prošly přestavbou“. (Parker, F. a kol. 2002: 144) V tomto století se právě objevují první manufaktury. [Manufaktura [online]] Chápání času v manufaktuře bylo odlišné. Důležitým prvkem výroby se stala systematizace a efektivita. [Manufaktura [online]] Výrobek sice již nenesl podpis umělce řemeslníka, zato byl vyroben rychleji a ve více exemplářích.

3.5.3 Hodiny

Preindustriální ekonomika se dá charakterizovat jako strnulá, setrvačně fungující a těžkopádně primitivní, ale s živými a mocnými projevy růstu. [Braudel, F. 1999: 11] S postupným vývojem a růstem společnosti se postupně vyvíjel a měnil i středověký náhled na čas. Tato změna probíhala především ve městech, kde se hodiny staly výsadou mocných a činnosti obyvatel bylo zapotřebí více strukturovat. Městský člověk nezávisel tolik na přírodních změnách jako obyvatelé vesnic, zároveň tím ale přišel o přirozenou jistotu a oporu. [Sokol, J. 2004: 101] Sociální prostředí města tolik nepodléhalo přírodním rytmům [Šubrt, J. 2000: 16], ale muselo si stanovit svůj vlastní řád. Městský řemeslník byl spjat s přírodou komplikovanějšími a protikladnějšími vztahy. Mezi ním a přírodou již existovala umělá sféra, kterou si vytvořil, a výsledky jeho úsilí závisely více na něm samém než u zemědělce. Na čas se tak začalo názírat z jiných pohledů. Strach ze smrti přestal být přirozenou součástí života [Sokol, J. 2004: 101], věčnost pozvolna přestávala být měřítkem a ohniskem lidského jednání [Mumford, L. 1947: 20] a „konečně rostoucí význam obchodu a směny si vyžaduje stále dokonalejší koordinaci lidských činností a pro především koordinaci časovou. Od 14. století lidé takřkajíc „berou čas do svých rukou“. “ (Sokol, J. 2004: 101) Zkušenosti s organizací a plánováním času, tak jak byly popsány výše v části práce o životě ve středověkém klášteře, opustily zdi klášterů a šířily se i do sfér občanského života, do měst. [Sokol, J. 2004: 101] Mumford tuto situaci popisuje jako ironii paradoxu. Kapitalistická civilizace využila ve svůj prospěch návyky počítání času, který si jako první osvojili mniši, avšak ze zcela jiného důvodu. [Mumford, L. 1947: 20] „Pro řemeslníky a kupce se čas stává mírou práce a bohatství. Uvědomují si, že je ho třeba střežit, rozumně užívat a naplňovat jednáním, které je člověku na prospěch.“ (Šubrt, J. 2000: 16) Začínají objevovat, že čas jsou peníze. [Mumford, L. 1947: 23]

Není divu, že za jeden z nejvýznamnějších objevů středověku jsou dle Mumforda považovány mechanické hodiny. „Hodiny jsou totiž nejen prostředkem, jímž sledujeme a měříme průběh, nýbrž jimi časově sjednocujeme také lidské jednání.“ (Mumford, L. 1947: 20) Mechanické hodiny jsou příkladem „dokonalosti, jíž se jiné stroje snaží dosáhnouti“. (Mumford, L. 1947: 21) První údaje spolehlivé údaje o mechanických hodinách pocházejí z druhé poloviny 13. století. V Anglii a Francii

v této době vypukla hodinová horečka. [Sokol, J. 2004: 94] „Starý zvon, hlas umírajícího světa, předává slovu hlasu novému- věžním hodinám z roku 1354,“ (Goff, J. 2005: 65) popisuje Le Goff situaci ve Florencii. „Pravidelné bití zvonů vneslo novou pravidelnost do života řemeslníkova i kupcova. Zvony věžních hodin byly téměř nepochybným znakem toho, že jsme ve městě.“ (Mumford, L. 1947: 20)

4 Čas v pozdně industriální společnosti

Na předchozích stranách byla popsána doba, v níž se začal rozvíjet náš současný vztah k času. Od konce středověku již uplynulo více než 500 let. Za tuto dobu se čas stal namátkou dle Benjamina Franklina synonymem pro peníze, či nástrojem na vykořisťování dělníků dle Karla Marxe. Stal se bezobsažným, lhostejným k životu prožívaného. Dávno již přestal být darem věčnosti, neboť s věčností se již dnes jaksi nepočítá, alespoň ne ve starém slova smyslu.

Cílem této části není popsat soudobý sociální čas ve všech jeho aspektech. Jaký je, má člověk možnost denně poznávat, na rozdíl od středověkého vnímání, které může nazírat jen zprostředkovaně. Navíc existuje řada dílčích studií a výzkumů dnešní čas popisujících⁹. V této části se soustředím na aspekt (ne)smrtelnosti a myšlenku cíle času naší rychlé doby, neboť pohled na tyto dvě hlediska může pomoci vytvořit odstup od soudobého pojetí času a potřebný nadhled. Odkazy na literaturu dávají možnost dalšího studia této problematiky.

Smrt stále platí za nedělitelnou součást lidského života. Stala se ale méně viditelnou a více odosobněnou. Věčnost dříve nabývala jiných rozměrů než dnes - lidé se pomocí ní mohli vyrovnávat se smrtelností, která byla daleko více všudypřítomná. Například se umíralo doma a pohřby trvaly delší dobu¹⁰. Smrt byla přirozenou součástí života, nebyla světu tolik zatajovaná. Dnes máme sice skvělý přehled o tom, kolik lidí ročně zahyne na dálnicích či ve vzduchu v letadlech, k těmto lidem však nejsme citově připoutáni ani jsme přímo nebyli svědky jejich neštěstí. Krátké postesknutí u televizní obrazovky a jede se dál.

Dnešní věčnost má jiný charakter než středověké věčné spočívání v božské náruči. Ačkoliv každý z nás ví, že je smrtelný, málokdo je s tímto tvrzením hluboce niterně srozuměn. Naše chování je nastavováno médií a trhy a smrtelnost nebývá hlavním tématem reklamních kampaní. Dále nevíme, kdy zemřeme a tato nejistota nám

⁹ Inspiraci lze nalézt například v žurnálu *Time & Society* na www.sagepub.com

¹⁰ O pohřbívání a smrti v dřívějších dobách dobře pojednávají knihy Michala Lutovského *Hroby předků* a *Hroby knížat*

paradoxně dává pocítit nesmrtelnost. Strach z nejisté budoucnosti je daleko příjemnější, než strach z očekávané smrti. Toto naše nové pojetí „nesmrtelnosti“ velmi ovlivňuje náš přístup k životu. Strach ze smrti se snažíme vymýtit a vymysleli jsme hned několik způsobů, jak toho docílit [Baumann, Z. 1992: 173]

Domělá nesmrtelnost nás svádí k tomu, abychom se nechávali pohltit malichernostmi a dennodenním tokem žití. To, co považujeme za opravdu důležité, pak snadno odkládáme na vedlejší kolej, s tím že teď na to není čas. Čas na důležité věci si však můžeme jedině aktivně vytvořit – sám od sebe nepřijde.

Dostojevskij v *Idiotovi* píše o odsouzení na smrt: „... konečně ho vezou městem na popraviště... Myslím, že se mu přitom taky zdá, že mu, pokud ho vezou, zbývá ještě nekonečně mnoho života. Zdá se mi, že cestou jistě asi přemýšlel: „Ještě zbývá mnoho, ještě zbývají tři ulice (...).““ (Dostojevskij, F., M. 2009:62) Z ukázky vyplývá, že smrt si odsouzenec do poslední chvíle sice nepřipouštěl, čas pro něj ovšem nabral jiný význam, vzdálenost tří ulic se mu jevila jako dlouhý časový úsek.

Cestou ven z naší „nesmrtelnosti“ může být vědomí konečnosti. „Vědomí konečnosti našeho života dává našemu času a časovosti charakteristický ráz.“ (Sokol, J. 2004: 98) Jan Sokol o tom uvažuje následovně: „Je-li život konečný, měli bychom ho jako konečný také zvládnout, snažit se, aby se stával jedním celkem, jedním tvarem, nebo přesněji - protože se jedná o tvar časový – jedním příběhem.“. Dále autor zmiňuje paradoxní zkušenost, že „právě omezení nejvíce stimuluje lidskou tvořivost“. (Sokol, J. 2004: 98) Pro člověka tento přístup znamená, že se pro něj čas stane cenným bohatstvím, a že by se měl znát ke své minulosti i budoucnosti. Že by jeho životní příběh měl držet pohromadě. [Sokol, J. 2004: 98]

Jednou z postmoderních strategií vyrovnávání se s (ne)smrtelností je například denní nacvičování smrti. [Bauman, Z. 1992:187] Tuto strategii popisuje Zygmund Bauman v knize *Mortality, Immortality and Other Life Strategies*¹¹ takto: denní život se stává neustálou generálkou na smrt. Nacvičováno je v první řadě vědomí pomíjivosti

¹¹ Pokud by čtenáře zajímal přístup moderní a postmoderní doby k otázce smrtelnosti a věčnosti více., tato kniha mu dá možnost nejen nalézt odpovědi na tyto otázky, ale zároveň mu dá možnost více proniknout do problematiky smrtelnosti a věčnosti jako takové.

a nestálosti věcí, jež člověk může nabýt a pout, jež si vytvořil. [Bauman, Z. 1992:187] Pokud jsme schopni si připustit naši pomíjivost, má to i jiný efekt, začneme čas prožívat úplně jinak. Jinak s ním naloží ten, který si času při svém vědomí „nesmrtelnosti“ přestal vážit a čas pro něj přestal mít hodnotu, jinak ten, kdo si připouští, že jeho čas je omezený (například tím, že mu lékař sdělí nepříliš dobrou diagnózu), jinak ten, kdo ví, že mu zbývá poslední minuta.

Doba, kdy byly spokojenost a „štěstí“ obyvatelstva dávány odborníky do těsné nezpochybnitelné korelace s ekonomickým růstem, již minula. Nic to ale nemění na faktu, že naše jednání je touto korelací ovlivněno i nadále. Za čím se to tedy vlastně v dnešní uspěchané době ženeme? „Zhruba polovina toho, co má zásadní význam pro lidské štěstí, nemá žádnou tržní hodnotu a nelze to koupit v obchodech.(...) Kromě toho stojí peníze, za které si můžete koupit zboží, jež je v obchodech dostupné, spoustu času a energie.“ (Bauman, Z. 2010: 14) Víra, že mezi štěstím a objemem a kvalitou spotřeby existuje těsná souvislost, je velmi silná a rozšířená a je základem všech strategií zprostředkovaných obchodem. [Bauman, Z. 2010: 18] Kdo z nás dnes dokáže jít do nákupního centra a říci si: podívej, tolik krásných věcí, co nepotřebuješ. Je to právě naopak, hned při prvním kroku v nás vzrůstá vzrušení z koupě dalšího dílu do našeho potenciálního štěstí. Tento přístup nás bude však vždy navracet nazpět, protože „tím, že pocit štěstí stavíme na roveň nakupování komodit, které ho mají vytvářet, odvracíme naději, že by se honba za štěstím mohla někdy zastavit“. (Bauman, Z. 2010: 19) Můžeme tedy říci, že se dnes tak ženeme za štěstím, jehož představa je nám podsouvána trhy? Spotřeba stojí čas a výrobci jsou si toho vědomi. S ohledem na zisk se snaží zkrátit dobu spotřeby a eliminovat ony nezbytné činnosti, jež zaberou většinu času, ale přinášejí jen málo tržních zisků. [Bauman, Z. 2010: 15] Laura Potterová uvádí, že: „žijeme v době, kdy se z „čekání“ stalo sprosté slovo“. (Bauman, Z. 2010: 14)

Naše společnost by se dala charakterizovat jako ta, s velkou mírou volného času, který je (nebo spíš má být oddělený) od práce, na rozdíl od dob minulých a dob, kdy flexibilní home office začne toto striktní rozdělení opět potírat. Přesto nám doba vyhrazená pro odpočinek může připadat jako nedostačující, neboť může být stále spojena s prací (vzrůstá očekávání, že zaměstnanec by měl být kdykoliv k dostižení) [Eriksen, T. H. 2009: 128] nebo nevíme, jakými činnostmi ji efektivně naplnit, na

výběr totiž máme z nepřeberné řady možností. Problém je ten, že v typických zaměstnáních současné vyspělé společnosti, je nutné pracovat s intenzivnějším nasazením pozornosti, podle toho pak vypadá i odpočinek. [Sokol, J. 2002: 126] Lidé v něm nehledají „jen změnu nebo společnost, ale zejména příležitost jak vypnout. Kdysi oblíbené domácí hry, četba, karty, a dokonce i aktivní sport jsou pro dnešního člověka příliš málo relaxující; vyžadují totiž také soustředěnou pozornost. Proto dáváme přednost pasivitě diváka televizních klipů a seriálů“. (Sokol, J. 2002: 126) Ze zájmů se navíc stávají další povinnosti, které chtě, nechtě kladou větší nároky na časové plánování a vycházení s časem. Časem opravdové relaxace se tak pro někoho může stát pouze doba, kdy je na pár dnů oprostěn od veškerého plánování, dodržování časového rozvrhu a hlídání termínů. Thomas Eriksen uvádí příklad mladé ženy, pracující v náročném flexibilním povolání, jež „zemřela zcela náhle nad diářem, který byl do posledního místečka zaplněn“. (Eriksen, T. H. 2009: 126) Ustát tlak, který je na člověka díky rychlému tempu vyvíjen, není jednoduché, proto také patří mezi nejrozšířenější choroby informační společnosti „vyhoření, deprese, pocit, že na to nestačím, že nedokážu udržet tempo“. (Eriksen, T. H. 2009: 127) Na konci Eriksenovy knihy *Tyranie okamžiku* je hezká kapitola o tom, jak je možné se s rychlým tempem společnosti nenechat uhnat. Řešení, jak se nenechat uhnat naší rychlou dobou, nabízí i Time management, který se neustále rozvíjí a narůstá do dalších generací. Knihy o Time managementu nalezneme v knihkupectvích, konají se i odborné semináře. Ty jsou sice finančně náročné, ale klid něco stojí. Takže na závěr mi nezbyvá než zopakovat otázku: za čím se to vlastně ženeme?

Závěr

Ústředním pojmem této práce byl *sociální čas*, který jsem názorně popsala pro dvě období jedné společnosti. Tím bylo možné vysledovat jeho vývoj a nalézt počátek konstituce současného vnímání času v západní společnosti. Je patrné, že vnímání času hraje ve společnosti velmi důležitou roli, a že existuje mnoho podob sociálních časů. Díky pochopení těchto „časů“ můžeme lépe porozumět nejen sobě, ale i světu okolo nás. A takovéto pochopení je pro člověka, sociální bytost, a jeho orientaci ve světě velmi důležité. Jak uvádí Jan Keller ve své Sociologii: „Lidé mají potřebu orientovat se ve světě, ve kterém se bez vlastního přičinění ocitli.“ (Keller, J. 1999: 34)

V průběhu staletí se změnil náš vztah k času a pravděpodobně se bude měnit i nadále. Slova jako pomíjivost, věčnost, smrtelnost i hodiny nabývají v současnosti, ve srovnání se středověkem, úplně jiných rozměrů. A jaké významy budou mít za 100 let je také nejisté. V dnešním světě plném přesných termínů a dat se zdá nepředstavitelné, že by 200 let staré události mohly být stále přítomné (přítomné ve středověkém slova smyslu), avšak i tento pohled se může v budoucnu měnit. Konkrétně počítání času stálo z velké části za změnou přístupu k času. Stálo i u zrodu humanismu, v době vrcholného a pozdního středověku [Goff, J. 2005: 73]¹², i u pozdějších změn ve vnímání času a bude zajímavé sledovat jeho vývoj i v následujících letech a desetiletích.

Změnil se vztah k věčnosti, smrtelnosti i pomíjivosti. O tom, který z přístupů dává lidem větší pocit jistoty a lepší smysl, můžeme vést diskuse. Zrychlila se doba. Již sice nejsme otroky cyklického času, namísto toho hrozí lidem doslova pohlcení zrychleným tempem dnešního stylu života. Sociální čas prošel vývojem a bude jím procházet i nadále. Bude jistě přínosné tento vývoj nepřestat sledovat. Otevírají se tak další náměty pro výzkum v oblasti sociologie času.

Na úplný závěr zbývá dodat pouze to, že tato práce splnila svůj účel, pokud alespoň trochu přispěla k zaplnění bílého místa na pomyslné mapě sociologie času a přiměla čtenáře k zamyšlení se nad její problematikou.

¹² Neboť humanismus vyrůstá ze „základů správně vypočítaného času“. „Ctností humanistů se tak v první řadě stává cit pro čas a jeho správné využití,“ píše Le Goff ve své knize *Za jiný středověk*.

Summary

Although is time in sociology quite an important topic, only a few people who are studying sociology have ever heard about this phenomena. This thesis should be a small excursion into this hidden but significant and thrilling part of sociology. The ex-president of International Sociological Association said in 1998 the following: “Despite “the flow of time”, there is a plurality of times. We cannot presume to omit neither structural time of a long duration, nor cyclic rhythms of historical system, which we analyze. Time is more that chronometry and chronology. Time is duration, cycles and disjunctions.” (Šubrt, J. 2000:7)

The theme of time is not new in sociology. Many significant persons of the sociological thinking dealt with this phenomenon [Šubrt, J. 2000: 7]. But the topic of time was more marginal, time was only a secondary factor. The situation has been changed since the middle of seventies. In the beginning of seventies there was almost interest only in free time and in labour time. [Šubrt, J. 2000: 7] K.K. Lüscher wrote in 1974 an article which name was “*Time: A Much Neglected Dimension in Social Theory and Research.*” (Šubrt, J. 2000: 107) But during the eighties the phenomenon of time was almost fashionable. A lot of new articles, anthologies and monographs appeared. Later, in the nineties other phenomenon became fashionable and the interest about the time faded. [Šubrt, J. 2000: 99-100]

We can say, that time is still undeveloped, although an old topic in sociology, “where are more questions than answers”. (Šubrt, J. 2000: 7) For the people who are writing about time from the sociological perspective these questions are serving as the inspiration: How time enters our lives and what time means to us. [Adam, B. 1995: vii] “It is extraordinarily difficult to think and talk about time” (Adam, B 1995: 5)

In the beginning of eighties Werner Bergmann characterized 6 thematic areas where is possible to meet time issues in sociology. The areas are the following: 1. Time perspectives and time orientations, 2.Temporal ordering and social structure, 3. Time structures of specific social systems, 4. Evolution of social awareness of time, 5. Social change and time, 6. Time in social theory and methodology. [Šubrt, J. 2000:100]

This thesis deals with the 4. and 6. area. It examines a *social time*. This term was postulated by P. Sorokin and R. K. Merton. More specifically the thesis investigates *the social time* in contemporary and medieval western society. The theoretical and methodological framework is based on the Sociology of Time and on the Historical sociology. These two fields of study provide an adequate basis for research in this thesis. Methods used are study, compilation and comparative analysis of relevant sources. It means historical, sociological papers and fiction, which deal with the problematic of time. The social time in medieval society is examined from the following views: attitude to history, transience, structuring activities, labour and religion.

The second part of the thesis reflects social time in contemporary society from a little bit atypical point of view. Aspects of immortality and goals of our contemporary fast period are pointed out. The readers can see how the social time was changed during the centuries. The meanings of words like eternity, mortality, transience or history itself have changed a lot. The time perception has changed too. Our social time differs from the medieval social time. This is what this bachelor thesis is about. The main vision of these pages is to explore the social time itself and in context of medieval and contemporary society.

Seznam použité literatury

- Adam, Barbara (1995): *Time Watch. The Social Analysis of Time*. Cambridge: Polity Press
- Augustinus, Aurelius (2006): *Vyznání*. Praha: Kalich
- Bauman, Zykmund (1992): *Mortality, Immortality and Other Life Strategies*. Cambridge: Polity Press
- Bauman, Zykmund (2010): *Umění života*. Praha: Academia
- Blaschke, Jorge (2009): *Záhadný středověk: tajné dějiny klášterů, konventů, řeholních a vojenských řádů*. Praha: Mladá fronta
- Borsheid, Peter (2007): *Virus času*. Praha: Mladá fronta
- Bosing, Walter (2005): *Bosch*. Praha: Slovart
- Braudel, Fernand (1999): *Dynamika kapitalismu*. Praha: Argo
- Černíková, Jana. a kol. (1991): *Čítanka 1*. Praha: Trizona
- Dostojevskij, Fjodor Michajlovič (2009): *Idiot*. Praha: Levné knihy
- Eco, Umberto (2006): *Jméno růže*. Praha: Český klub
- Eriksen, Thomas Hylland (2009): *Tyranie okamžiku*. Brno: Doplněk
- Graham-Dixon, Andrew (2010): *Umění*. Praha: Knižní klub
- Goff, Jacques Le (2005): *Za jiný středověk*. Praha: Argo
- Goff, Jacques Le (2005): *Kultura středověké Evropy*. Praha: Vyšehrad
- Gurevič, Aron J. (1978): *Kategorie středověké kultury*. Praha: Mladá fronta
- Harrington, Austin a kol. (2006): *Moderní sociální teorie*. Praha: Portál
- Keller, Jan (1999): *Úvod do sociologie*. Praha: Slon
- Klimeš, Lumír (1981): *Slovník cizích slov*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství
- Lorris, Guillaume de (1977): *Román o růži*. Praha: Odeon
- Mumford, Lewis (1947): *Technika a civilizace*. Praha: Práce
- Parker, Filip a kol. (2002): *Velký atlas světových dějin*. Praha: Reader's Digest Výběr
- Petříček, Miroslav (1997): *Úvod do (současné) filosofie*. Praha: Herrmann & synové
- Rüsen, Jörn (2007): *Time and History. The Variety of Cultures*. New York: Berghahn Books
- Seneca, Lucius Annaeus (1914): *Vybrané spisy*. Příboř: Fr. Drdácký
- Sokol, Jan (2004): *Čas a rytmus*. Praha: Oikoymenh
- Sokol, Jan (2002): *Filosofická antropologie*. Praha: Portál

Sokol, Jan (2004): *Malá filosofie člověka. Slovník filosofických pojmů*. Praha: Vyšehrad

Šubrt, Jiří a kol. (2007): *Historická sociologie*. Plzeň: Aleš Čeněk

Šubrt, Jiří (2000): *Problém času v sociologické teorii*. Praha: Karolinum

Internetové zdroje

Blažková, Marika. *Vznik lineárního pojetí času. Reflexe přednášky docenta Jana Sokola na IZV Univerzity Karlovy v Praze z 2. 3. 1999*. [online] [cit. 19.3.2012]

Dostupný z:

<<http://www.zkola.cz/zkedu/pedagogictipracovnici/kabinetspolecenskyhvedaumeni/abecedaspolecenskyhved/14810.aspx>>.

Co dělá cisterciácký řád cisterciáckým. [online]. [cit. 19.3.2012] Dostupný z: <<http://www.klaster-plasy.cz/?Dejiny:Co-dela-cisterciacky-rad>>.

Cycle time. Definition. [online]. [cit. 19.10.2011] Dostupný z: <<http://www.businessdictionary.com/definition/cycle-time.html>>.

Čas (filosofie). Wikipedie. Otevřená encyklopedie. [online]. [cit. 20.3.2012] Dostupný z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cas_%28filosofie%29>.

Hodinky (molitby). Wikipedie. Otevřená encyklopedie. [online]. [cit. 19.3.2012] Dostupný z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Hodinky_%28molitby%29>.

Horský, Jan. *Dějepisné porozumění a ospravedlnění*. [online] [cit. 20.4.2012] Dostupný z: <http://www.flu.cas.cz/Com/stcl/horsky.htm>>.

Mácha, Jakub. *Jorge Luis Borges: Borges ústne (Přednášky a eseje)* [online] [cit. 19.3.2012] Dostupný z: <http://profil.muni.cz/recenze/macha_borges_ustne.html>.

Manufaktura. Wikipedie. Otevřená encyklopedie. [online]. [cit. 27.3.2012] Dostupný z: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Manufaktura>>.

Písně Závěšovi/Život Wikizdroje [online]. [cit. 3.4.2012] Dostupný z: <http://cs.wikisource.org/wiki/P%C3%ADsn%C4%9B_Z%C3%A1vi%C5%A1ovy/%C5%BDivot>.